

PAPER DETAILS

TITLE: Van Agzinin Olusumu ve Bazi Özellikleri

AUTHORS: Bedri SARICA

PAGES: 71-90

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73454>

VAN AĞZININ OLUŞUMU VE BAZI ÖZELLİKLERİ

Bedri SARICA*

On the development of Van dialect and its some peculiarities

Van speech is classified within Eastern Anatolian Turkish. This region is a vectoral one in which in Turkish, Persian and Semitic cultures are met. The first Turkish settlement known in the region is Hun approximating the period 338 A.d. This was followed by the migration of Sabar's and Hazar's. However, the establishment of Turkish language was made after the Seljuks. Ahlatshah, Aqqyunly, Karaqyunly, Safavid and Ottoman periods contributed to development of the Turkish language's structure in this region. The language spoken in the region is called Oghouz Turkish and includes some elements of Kiptchak dialect.

Keywords: Van speech, Seljuks. Ahlatshah, Aqqyunly, Karaqyunly, Safavid and Ottoman, influence of Kiptchak.

Ağız, bir ülkenin bölgeleri arasındaki söyleyiş farklılıklardır. Ağızların oluşumunda “ağız”ı konuşan toplulukların farklı uruk ve boyları etkili olur. Türklerin Anadolu'ya gelişleri sayıca kalabalık, boyca çeşitli olmuştur. Çok dar yerleşim alanlarında bile birbirinden değişik söyleyiş biçimlerin bulunması, bu topraklara gelenlerin önceki farklılıklarını yeni ülkelerinde de sürdürdüğünü gösterir. Bilindiği Oğuzlar 24 boydan oluşur ve 24 boyun tamamı Anadolu'da yurt bulmuştur. Oğuzlardan başka, değişik bölgelerde, Kıpçak Türklerinin de izlerini takip etmek mümkündür. Evliya Çelebi Ahlat'tan söz ederken burada Çağataycaya ve Moğolca'ya yakın lehçelerden bahseder, örnek bazı cümleler verir.¹

Van; Anadolu'nun İran, Maverâünnehir ve Kafkas yollarının birleşim noktalarından biridir ve birçok kavmin geçişini sağlamıştır. Tarihi süreç yönünden,

* Yard. Doç. Dr. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi

¹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, IV. Kitap, YKY yay. 1992'de “İşven, gümüşven, gorumize, varmışınız, bizim kavı gibidir, Boğur evüdü, dukeli geleserlerdir, meni sancamışdır, Şad bay kışdır, avıtdım Şol kış manka dinedir, savular savladım, va'nî ağlava kaldım Barımız uruş kışsınız va'nî cumlemiz ceng âdemimiz” biçimindedir”) Bu cümleler herhalde biraz yanlış okunmuş olmalı. Ama Çağatay Türkçesine yakın olan ifade ve sözcükler seçilebiliyor. *Barımız* “hepimiz”, *sava* muhtemelen “sagu” olmalı.

bölgenin kültürel yapısında Fars, Moğol, Arap, ve Türklerin derin izleri görülür. Türklerin özellikle Selçuklularla² başlayan yerleşimleri kısa zamanda Ahlat, Adilcevaz, Erciş ve Gevaş ve Van'ın bayındır bir hale gelmesini sağlamış, coğrafyanın yerleşime elverişli olması önemli bir Türk nüfusunun bu havaliyi yurt tutmasına neden olmuştur.

Van, Türk dili coğrafyasının Anadolu sahasında yer almakla birlikte, özellikle Azeri Türkçesinin etkisi altındadır. Bu etkiyi yapı, ses ve söz dağarcığı yönünden görebiliriz. Anadolu'nun iç kesimlerinde bilinmeyen, ancak Azeri sahasında ortaya çıkmış bir çok kelimeye Van'da rastlayabiliriz.

Burada tek bir Van ağzından söz etmek mümkün değildir. Bölgenin çeşitli zamanlarda ve halen değişik sebeplerle göç alması, sosyolojik farklılaşmaların yanında dil değişimlerini de beraberinde getirmiştir. Van'ın Türk yurdu olmasından³ sonraki nüfus hareketliliği ile ilgili tarihi ve güncel şu bir kaç durumu sayacak olursak bölgedeki etkileşimi ve değişimi daha iyi anlamış oluruz:

Safevî - Akkoyunlu-Akkoyunlu-Osmanlı ve özellikle Safevî - Osmanlı hakimiyet mücadelesi sırasında bir takım Türk boyları yer değiştirmiştir.⁴

Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi sonucunda Van, Karaman bölgesinden göç almıştır.⁵ 1468 yılında Osmanlıların eline geçen Karaman ülkesi uzun zaman Osmanlıya direnmenin acısını pahalı ödemiştir. Şikârî'ye göre yalnız Aksaray'dan 31.000.000 "müslüman" 7.000 "kâfir" kişi sürülmüştür.⁶

Kuzey Azerbaycan'ın ve özellikle Karabağ'ın Ruslar tarafından işgali sebebiyle Van göç almıştır.

Güney Azerbaycan'daki çeşitli olaylar⁷ yüzünden Van göç almıştır.

1915 yıllarında Van'da meydana gelen olaylarda binlerce Türk başka bölgelere göçmek zorunda kalmıştır. Bunların sayısı bilinmemekle birlikte bölgenin asıl nüfusunun büyük yara aldığı düşünülebilir.⁸

Ekonomik sebeplerle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Karadeniz'in Çaykara ve çevresinden Van'ın Saray ilçe köylerine aileler yerleştirilmiştir. Bu göç, yörede

² Alı Sevim, *Anadolu'nun Fethi – Selçuklular Donemi*, TTK. yay. Ankara 1988, s. 13-15. Aynı konuda ayrıca bkz. Orhan Kılıç, *XI'ı ve XII'ı Yüzyıllarda Van*, s. 5.

³ Orhan Kılıç, *age*, s. 6-7.

⁴ *A e*, s. 13-18 ve devamı.

⁵ Kaya Kayaçelebi, *Doğunun Yıldızı Van (Her Yonuyile)*, s. 55, 56

⁶ Feridun N. Uzluk, "Karaman-Oğulları Hakkında İki Ağıt", *TDAİ Belleten*, 1962, Ankara 1963, s. 67-105.

⁷ Orhan Turkdoğan, *Güneydoğu Kimliği*, s. 24

⁸ *Cumhuriyetin 75 Yılında Van*, s. 63-65 Van 1915 yılından önce oldukça kalabalık bir nüfusa sahipti 1889'da 35 000 olan Van nüfusu işgal ve isyanlar sonrası 7 000'e kadar düşmüştür

bir ağız değişikliğine neden olmamakla birlikte bölgeye gelen Karadenizli vatandaşlarımızın orijinal ağız özelliklerini büyük ölçüde koruduğu gözlenmektedir.

1982 yılında Yüzüncü Yıl Üniversitenin faaliyete geçmesiyle şehir, çok sayıda öğrenci ve öğretim görevlisi gelmiştir. Bunlar şehrin dokusunda nisbeten etkili olup yerli halk üzerinde örnek bir şive niteliği taşımaktadır. Ancak bu etkinin gençler üzerinde daha belirgin olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Afganistan'ın Ruslar tarafından işgaliyle bu ülkedeki Kırgız Türklerinin bir bölümü Van'a yerleştirilmiştir. İlk önce Erçek'e bağlı Karagündüz köyüne yerleştirilen bu topluluk daha sonra Erçiş'in Ulupamir köyüne taşınmıştır. Bugün 3000 civarındaki Kırgız Türkü bu köyde yaşamaktadır. Malatya'ya giden bir grup da buraya göç etmiştir. Bu Türk topluluğunun yerel ağız üzerinde etkisini söylemek -şimdilik- mümkün değildir. Kırgızların Van'da dünyaya gelenleri hem yerli hem de merkezî Türkçenin özelliklerini göstermektedir. Söz dağarcığı yönünden yavaş yavaş Türkiye Türkçesinin sözcüklerini tercih etmeye başlanmıştır. Okulda öğretilen T.Türkçesi eve de sirayet edince Kırgız ağız özellikleri başkalaşmıştır.

Terör sebebiyle Van göç almıştır. Özellikle Hakkari ve köylerinden Van'a gelen vatandaşlarımız başlangıçta yerel dil özelliklerini korumuş olsa da şimdilerde umumî dil özelliklerini kullanıyor görünmektedir.

Van insan hareketliliği yönünden İzmir, Ankara, Antalya, Adana, Gaziantep, Bursa, İstanbul, Balıkesir ve Aydın illerine göç verirken; Hakkari, Siirt, Muş, Ağrı ve Bitlis illerinden göç almaktadır.

Son olarak kamuya ait kurumlarda çalışmak üzere pek çok kişinin Van'a gelmesi, bu bölgede tek bir dil karakterinden söz etmemizi zorlaştırıyor. Bu yüzden çekirdek Van kültürü ve ağız gün geçtikçe değişimlere maruz kalmaktadır. Basın yayın araçları ve özellikle televizyonun mahalli ağız üzerinde derin etkisi vardır. Yine üniversitenin yaklaşık 20 yıllık mazisi, *standart bir Van ağzını* tespit etmeyi imkansız kılmaktadır

Van ağızı üzerine yaptığımız bu incelemede örnekler için daha çok Yılmaz Önay'ın doktora çalışmasından⁹ yararlandık. Bu çalışma Van'ın -özellikle yerli-sözlü geleneğinin tespiti konusunda şimdiye kadar hazırlanmış en geniş eserdir. Eser, dil araştırmaları için çok uygun bir çeviri-yazı sistemine sahip olmasa da bir çok dil özelliğini barındırması açısından dikkate değer. Kendisine buradan teşekkürlerimizi sunuyoruz.

⁹ Yılmaz Önay, *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Van 1995

Van Ağzı

Van ağzı konusunda ilk çalışmalar derleme mahiyetinde olup Ahmet Caferoğlu'nun *Anadolu Ağızlarından Derlemeler* adlı kitabında toplanmıştır.¹⁰ Bu derlemeler genellikle manzumdur. Yöreyle ilgili bir diğer derleme Hamza Zülfikar'a aittir. Zülfikar, "*Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri*"¹¹ adlı yazısında Bitlis ve Ahlat ağzları üzerinde durmuş, bazı ses özelliklerine değinmiştir, kendi derlediği birkaç metni makalesinin sonuna eklemiştir. Van Kütüğü'nde¹² Van ağzı konusunda kısa bir girişten sonra yöreden derlenmiş çeşitli metinler verilmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Van ağzı:

Van'ın tarihî metin olarak tespit edebildiğimiz en eski söyleyiş örnekleri Evliya Çelebi'den nakledilmiştir. Evliya Çelebi Van'ın Safevîler tarafından kuşatılması sırasında verilen mücadeleyi Vanlıların ağzından söyle verir:

- Vanlı eydur: "Hey kişi, Kel Rüstem *Hân* çağında *kal'amızda kaht [u] gâla* olup *pişik eti ve çomar ve turaş ve tola(bugün tula) kopek eti yemişih* ve *şehidlerimizden bacımız ve haltemiz* ve 'ammimiz ve evlâdımız etlerin yeyup *Van kal'asının bir taşına bin baş verup Kel Rüstem'e Van'ı vermemişih*" deyü tefâhur kisb ederler.¹³ Dikkat edilirse bu cümlelerdeki I. Çokluk yapısı bugünkü Van ağzıyla aynıdır. Yine *pişih* "kedi" anlamıyla az çok değişmiş olarak bugün de yaşamaktadır. Çelebi'nin çeşitli tarihlerde yazılmış bazı binalara konulmuş tarih düşülmüş yazılarda Van ağzına yakın bir ifade göze çarpmıyor.¹⁴ Bunlar edebî bir dille yazılmış ibarelerdir.

Suphan dağı bahsinde anlatılan garip bir olay yine ilginç bir dil özelliği içerir: "*Bu kûh-ı bulend üzre kıym-i Yahûd urûc etse bi-emri'l-lahi Ta'âlâ zehresi çâk olup mîrd olur. Hattâ Yahûd hahamlarının birine "Van'da Subhân dağına varasın!", desen "Başım ugrayup bolay ki sen varasın!", derler.*"¹⁵ Bu cümlede yer alan *bolay ki* yapısı Kıpçak Türkçesinin bir kalıntısıdır.¹⁶

¹⁰ Ahmet Caferoğlu, *Anadolu Ağızlarından Derlemeler*, TDK yay. Ankara 1995 (1. bs. 1951) s. 1-50

¹¹ Hamza Zülfikar: "Van Gölü Çevresi Ağızlarının Özellikleri", *Omer Asım Armağanı*, TDK yay. Ankara 1978. s. 297-317

¹² *Van Kütüğü*, YYU. yay. Van 1992. s. 261.

¹³ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. IV. Kitap. YKY yay. s. 114. Aynı bölüm için ayrıca bkz.; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (Sadeleştiren Zuhuri Danişman). İstanbul 1970. C. VI. s. 258

¹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, (Sadeleştiren: Teflik Temelkuran, Necatî Aktaş). Ikra yay. C. III-IV s. 554

¹⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, YKY yay. s. 97.

¹⁶ Şeyh Süleyman Efendi, *Lugat-ı Çagatay-ı ve Türkî Osmânî*, Mıhran Matbaası. İstanbul 1298

Vanlıların lisanları bölümünde Çelebi “*Bu kavmin mabeynlerinde isti'māl olunur bir güne lehce-i mahsûsaları var kim bir diyâr lisânına benzemez.*” diyerek ilginç gördüğü şu sözleri vermiştir:¹⁷

Pisih: kedi (bugün pişik)

bıhıri: ocak (“ *Baca*” anlamında)

geven: diken, çalı

kepan: sarılık

göyündürmişem: yakmışım

Bacıma bir baş varam: Kızkardeşimeme bir bakayım.

Heleş, keleş ideyim: Gülelim, oynayalım (Bugün bu anlama yakın olan *helleş gulleş etmağ* biçimi kullanılmaktadır.).

Germende çimdım: Hamamda yıkandım. (Bu gün hamam için *sıcağ* sözcüğü kullanılmaktadır.)

Şad bāşem: Şen ve maldarım.

Kuzeyi apargilen (apargilen: getir. –gilen: emir şeklidir Şimdi -ginen.): Bardağı getirsene.

Bes çās çağı olupdur: Evet, kuşluk yemeği vakti olmuştur.(-updur geçmiş zaman şekli bölge için yabancı bir çekim sayılmaz.)

Bu ibarelerde de büyük ölçüde bugünkü Van ağzına hem ek hem de söz dağarcığı yönünden aynılıklar söz konusudur. Denilebilir ki 17. yy’dan günümüze kadar Van’ın dil özellikleri ana hatlarıyla aynı kalmıştır.

SES BİLGİSİ

Van ve çevresinde konuşulan ağızlar “*Doğu Grubu Ağızları*”¹⁸ altında incelenir. Doğu ağızlarının en önemli özelliklerinden birisi, kalın ünlülerin pek çoğunun inceleşmesidir.

Van Kütüğü’nde, Van ağzında kullanılan sesler konusunda sekiz ünlünün yanı sıra ā, ī, ó, ō, ē, ē, ū, seslerini de verilmiştir.¹⁹ Ahmet Caferoğlu belli bir ağız yapısından ve çeviriyazı sisteminden söz etmemekle birlikte kendine göre bir işaret sistemi kullanmıştır. Buna göre derlediği metinlerde göze çarpan çeviriyazı işaretleri şunlardır: ā, ă, ā, ,ē, ē, ē, ō, ī, ū, ı, ĭ, k, ğ, ğ, g', ā, ú, ó, ò, seslerini verir. Hamza Zülfikar Bitlis, Van, Ahlat civarı için yukarıdakilerden farklı olarak *göyh, çeyhmece, eyhmek* örneklerinde görülen *yh* ile *η* sesini de verir. *η* sesinin nazallık durumunu ve duyulma oranını az görür.²⁰ Biz

¹⁷ Evliya Çelebi Seyahatnamesi, YKY yay., s. 124

¹⁸ Leylâ Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Ankara 1996, s. 1.

¹⁹ Van Kutuğu, YYU.yay. Van 1992 s. 261.

²⁰ Hamza Zülfikar. agm , s. 308

bu sesi Van'da yalnız Farsça sonu *ng* ile biten sözcüklerde duyuyoruz. Ayrıca *even* (evine) gibi sözcüklerde az da olsa bir nazallık söz konusu olabilir.

Bizim duyabildiğimiz sesler mevcut alfabedeki seslerin dışında şunlardır: *é, ē, ä, î, ā, ğ, k, ò, ó* bu seslere ilaveler mümkünse de günlük konuşmada ayırt edilmesi zordur.

Van ağızında ilginç bir özellik, ünlü uyumunun sanki dikkatli bir şekilde tatbik edilmeyişidir. Kökü izleyen ünlüler, genellikle birbirini muhalefet edersine farklılaşır: *açılmişdım, gidım (gideyim), ekmayını (ekmeğini), getirî (getiriyor), incındî (incindi), yapı (yapıyor), dayırmancı (değirmenci) vb.*

Bunda daha çok ara ses dediğimiz “a” ile “e” (ä), “ı” ile “i”(i) sesleri arasında geçiş seslerinin olması durumu karıştırmaktadır. İşin zor tarafı derlenen kaynak kişinin zaman zaman aynı sözcükleri farklı telaffuzları işaretlemeyi bir hayli güçleştirmektedir. Kaldı ki, *ağız bulaşması* diyebileceğimiz durumun etkisi söz konusudur. Verilen sözcüklerin bir kısmı -yöreden vatandaşlarımızca- farklı ses özellikleriyle değerlendirilebilir. Ancak ağız tespiti anlık ve maalesef derleyene göre de değişebilen hususiyetler içerebilir.

Efrasiyap Gemalmaz doğu ağızları içinde yer alan Erzurum ağızlarını araştırmasına göre incelemede başka etkenler yanında eski harekeli imlânın etkisinden bahseder. Ona göre bu yazıyı okuyanlar “*elif*”, “*vav*” ve “*ye*” harflerini kalın ünlü, hareketleri de ince ünlü olarak okumuşlar, bu yüzden bir çok Arapça sözcükteki ünlüler incelmıştır: Ahmed> Eħmed, kader > geder gibi.²¹ Tanınmış Özbek bilgini Fıtrat Özbek Türkçesindeki ses uyumunun bozulmasında Fars edebiyatı ve *medrese tecvidinin* etkisini tespit etmiştir.²² Özellikle Doğu Anadolu’da görülen ses uyumuna muhalif özellikler, bölgenin medrese ağırlıklı bir eğitim anlayışını sürdürmesi yanında Arap ülkelerine ve İran’a sınır olmasından ileri gelir.

Hamza Zülfikar bölgedeki ses uyumundaki bozukluğun sebebi olarak Farsça’nın etkisini ileri sürer. Ayrıca bu bölgede bir çok ekin tek şekilli kullanımları uyumu bozmaktadır.²³

♦ Doğu grubu ağızlarının bir özelliği olarak Van ağızlarında bazı eklerin sonunda yer alan “ı, u, ü” ünlüleri “i” olarak söylenir: (Meslek eki -çI, -II., iyelik eki -I, -sI, belirtme hal eki -I, soru eki -mI, görülen geçmiş zamanın III. Teklik kişisi -dI) *dayırmancı (değirmenci), avcılardan (avcılardan), gafasını, oldogi, gatırı, atdı, vurdi.*

²¹ Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları*, s. 97.

²² Yusuf Avcı, *Fıtrat*, s. 166-167

²³ Hamza Zülfikar, *agm*, s. 306

♦ Ön damak ünsüzü “g”si ile art damak “g”sı iki ünlü arasında ve’ hece sonunda korunur: *begendi, geldiğini degilem (deyil biçimi de var), bocegisen, deliginnen (deliğinden), Ögäy ana, ogli, sagi (sağıyor) eşgılıh (ekşilik)*. Doğu ağızlarının önemli bir özelliği sayılan bu durum az da olsa yumuşak “ğ” ye dönebilmektedir. Kanaatimizce bu daha çok son yıllarda hissedilen bir ses olayıdır. Çiy (çiğ) ve öy- (övmek) örneğinde bir değişim söz konusudur.

♦ İç seste k ve k’ nin kimi sözcükte ğ ve g seslerine dönüştüğü görülür: *eski>asgi, asgik (eski) başka>başğa, faķat>fagat, balkon> balgon.*

♦ -k->-y-

mehteb> méytép

♦ Ön ses k/ğ’sı konusunda yöre ğ tarafındadır:

Ġardaş, gaz-, galdır-, ğadın, ğapı, ğorh-, ğopar-, ğılıç, ğırmızı, ğuyu, ğıvvét, ğal-, ğah-, ğıl-, ğap-, ğarî vb.

♦ Ön ses k/g sesleri genellikle standart Türkçe ile aynıdır.

Gél-, ğit-, ğör-, ğül-, ğötör-, ğémik.

Kolĝa bunların dışındadır.

♦ Art damak ünsüzlerinin etkisiyle ünlü kalınlaşması görülür: *indirah, yeşillih, yiyacah, yazıh, bah-, artıh, yoh, çoh, balıh, yanıh, uşah, yastıh vb.*

♦ p/b konusunda Vanlı iki türlü eğilimi de destekler:

bışir-, barmak, kälbatın “kelpeten”

Ancak “*papuç*” “*parhaç*”, “*parmah*” “*paca*” *piçah poh* gibi p’li şekiller de vardır.

♦ İç seste yuvarlaklaşma: *bül-* “bil-”

♦ b/m

İki şekilde görülmesine karşılık m’li biçim yöre için daha karakteristiktir:

min- : bin-, man : ben

♦ -g->-v-

ogle>övlä

♦ -k/-h:

bah-, yoh, halbür, çıh-, biraḥ-, ğah-, taḥ-, yah-, ah-, tavuh/toyuh (tavuk), eyah+gabi (ayakkabı), ahşam (akşam), ğuyruḥ, sıcaḥ, hazırlıḥ, oh (ok)

♦ -k/-h-

çuḥur, saḥlan- çıḥar-, arḥa, saḥlan-, yuḥu, aḥıl.

♦ k->ğ-:

kapı> ğapı, kadı> gadi, kendi>gändi, kadın>ĝadın, kuru->ĝuru-, kaç->ĝaç-, kal-> ğal-, korku>ĝorḥi, kız>ĝız, kolay>ĝolay

♦ t/-d-

daş, dırnaḥ.

t’li biçim de var: *tukan (dükkan)*

◆ Esk si Türkçe’de *küdegü* “güveyi, damat” biçiminde olan sözcük Van Ağzında *giyev*’dir *buzagu* sözcüğü *bızav* biçimindedir.

◆ -ğ/-y-

dâyıl (değil), *âyıl-* (eğil-), *dâyırman*, *duymä* (düğme) (Zaman zaman g’li biçimlerde kullanılıyor. Yalnız bu g biraz daha geriden çıkan bir sestir. Kalına yakındır.)

Azeri Türkçesinin bir özeliği olarak son ses k’si ünlü ile başlayan ek aldığında y sesine dönüşür: eşâyım (eşeğim), yémâyını (yemeğini), Köpâyın (köpeğin)

◆ Arızî uzunluk:

Ağabey>ābéy, *ne irse>nēysé*, *anamız>anāz*

◆ Bazı son ve iç ses durumundaki ç’ler ya c’ye, ş’ye ya da j sesine dönüşebilir:

aç>ac (*karmı aç*), *pabuççu>papuçci*, *işçi>işci*, *nöbetçi>nöbétci*

ç>j dönüşümü hem Türkçe hem de alıntı sözcüklerde ortaya çıkabiliyor:

mecbur>méjbur, *aç>aj*, *açlık>ajlıh*, *geç>gēj*

aç->aş-, *uç>üş*, *sıçra->sışla-*, *uş-* (*uç-*), *gész* (*geç*), *gész-* (*geç-*), *agaş* (*ağaç*).

İkizleşme

Azeri Türkçesindeki ikizleşme olayı bu yöre için de geçerlidir:

Yéddi, *sékkiz*, *dokguz*, *sabbah éşşāh*.

Türeme:

◆ Belirli bazı kelimelerde ön ses “y”ünsüzü düşebilmektedir. Metnimizde düşmemiş örnekleri olsa da özellikle Azerî etkisinin arttığı çevrelerde bu ünsüz düşmektedir: *ilan* (*yılan*), *ulduz* (*yulduz* biçimi de var) (*yıldız*), *üzük* (*yüzük*), *üzünü* (*yüzünü*), *ük* (*yük*).

Bunların yanı sıra “yän-” “inmek”, *yaldat-* “aldat-“*yäriş-* “eriş-“ fiillerinde türeme vardır.

◆ Ön seste “h” türemesi görülür: *eğer>hägär*, *elbet>hālbät*

◆ Küresinli ağzı üzerinde yaptığımız araştırmada arkaik bir sözcük olan *ig* “hastalık” sözcüğünün aynı anlamdaki *dığ* biçimine rastladık. Aynı sözcüğün genişlemiş fiil şekli *dıgla-* “hastalanmak” biçimi de vardır.

Ses ve hece düşmeleri:

◆ Belirli bazı kelimelerde ön ses “y”ünsüzü düşebilmektedir. Metnimizde düşmemiş örnekleri olsa da özellikle Azerî etkisinin arttığı çevrelerde bu ünsüz düşmektedir: *ilan* (*yılan*), *ulduz* (*yıldız*), *üzük* (*yüzük*), *üzünü* (*yüzünü*).

◆ Yönelme eki almış olan I. Teklik kişi zamiri *ben>bana*, Van ağzında son ünlüsü düşmüş olarak “maan” biçiminde söylenir. Aynı biçimde *sen>sana* Van ağzında “saan” olur. Yine tipik bir Van söyleyişi içerisinde yer alan *Allahan* “Allahına” yapısı da bu türdendir:

-Maan gırh at lazımdır

Goyden uç alma duşdı: Biri maan, biri heķayat diyénâ...

-Yahu sen niyâ peynirden maan vêrmedin?

-Nene hayr ola, saan noldi?

-Allahan, yazıhdır

...gösgan tahasan (gözüne takasın)

Bunun gibi belirtme ekinin de zaman zaman ortadan kalktığı görülür:

-Baḥ olmiya olmiya arḥan dönesen. Sen getir ele torbaların doldor.

◆ -ğ->-ø-

iğne>ine

◆ -v-> ø

devşur->döşür-

◆ y->ø

iyirem (yerim), iyım (yiyeyim)

◆ -t->- ø-

hızmetkâr>hızmäkâr

◆ -r> -ø

bir>bi

◆ -l->- ø-

kalk->gaḥ-

◆ -n->- ø-

sonra>sora

Ekteki n'nin düşmesi: gitmiştiniz>getmişdız

◆ Hece düşmesi:

Burya (buraya), orya. (oraya), haķgat (hakikat), annâz (ananız), öldorsaz

(öldürseniz), dâfné (define)

Benzeşmeler:

Van ağzında ünlü ve ünsüz uyumunda bir çok aksaklıklar olsa da bazı benzeşmeler dikkat çekicidir:

◆ **a'dan sonra ilerleyici benzeşme:**

sahip>sahap

◆ **m'den sonra n'leşme:**

hamamnan (hamamdan), adamnan, babamnan.

◆ **n'den sonra ilerleyici benzeşme:**

bunnar, onnar, insannar, içinnân (içinden), gadınnar, élinnân (elinden), yapsınnar (yapsınlar), taburunnan (taburunla), şénnik (şenlik)

◆ **o'dan sonra ilerleyici benzeşme:**

yohdor (yoktur), goyonomi (koyunumu), otortmiş (oturtmuş), çoloh çocoğom (çoluk çocuğum), yohsoloh (yoksulluk) vb.

♦ **ö'dan sonra ilerleyici benzeşme:**

götörä (görürsun), göröm (göreyim), götörsön (götürsun), özonä (özüne), öbörsönön (öbürsümün), köyon (koyun), örtöp (örtüp), bölöşdilär, böyök

♦ Gerileyici benzeşme sebebiyle kimi alıntı kelimelerde incelme vardır: *Ahmédä, häbär, häffe, gädär, vaziyyət.*

Aykırılma (Benzeşmeme):

♦ Küçük ünlü uyumu metinlerde sık sık ihlal edilir. Bu aslında Türkiye Türkçesine göre bir kural ihlali olsa da Kırgızcada da görülen *olor* gibi örnekler Kıpçak özelliği sayılabileceğinden bu duruma, aykırılıştan ziyade benzeşme denilebilir.

♦ Büyük ünlü uyumu Van için maalesef söz konusu değildir. Yukarıda da söz ettiğimiz gibi bunda yörenin Arap ve Fars etkisine maruz kalması, medrese tecvidi gibi birkaç sebebi ileri sürebiliriz. Ayrıca yabancı sözcüklerdeki ünlülerin algılanışındaki farklılıklar *həyat, həyran* gibi durumları ortaya çıkarabiliyor.

♦ Ünsüz benzeşmesine uymayan şu örnekler vardır: *atdı, acıhmışdı, düşdi, açdılar*

♦ **Ünlü birleşmesi:**

ne+idağ > n'adağ

ne +olup>n'olop

♦ k iki ünlü arasında kaldığında Azeri Türkçesinde olduğu gibi bazen y'ye döner:

akmäyini (ekmeğini)

♦ **Yer değiştirme (Göçüşme):**

bakraç>parhaç (-k->h değişimi de vardır.)

memleket>melmékät, torpah, kirbit, eksik >asgik, ekşi>aşgi, firkete>filkéta, çömlek>çölmäk, köprü>körpü, goster->görsät.

Çarpaz (çapraz) örneği genel Türkçeye muhalif bir söyleyiştir.

YAPI BİLGİSİ

♦ Soru daha çok *-mI* ekiyle değil, vurguyla yapılır:

-Sen häç baban ävinä getmiyisen? (Sen hiç babanın evine gitmiyor musun?) -- Yahu män inanmadım, bélé bişi haç olor?(Yahu ben inamadım, böyle bir şey hiç olur mu?)

--Sän häç tülki mülki görmişsen?

-"Vay tülki, sän häsdzä dayıldın? Sani Sado küllüga atmamışdı?"

Genel Van ağız karakteri dışında ekli soru biçimleri de vardır:

-....Bu bélé

olor mi yahu?

....Tilki "Ya élé mi?" diyor.

♦ -ıp zarf-fiil eki genelde uyuma girer. Bu durum geniş yuvarlak ünlülerde de görülür. Çoğu yerde görülen geçmiş zaman az da olsa duyulan geçmiş zaman görevinde kullanılır:

- *Gurt geldi gıyının başına; élé susayıp, élé susayıp.*

- *"Valla benim garnım acılıp, benim garnımı doyor.*

Bi süri atlar orda yayılıp,lar çimenlihdä, yéşillihdä

...yağmur mevsimimiş, yağmur yağmış. O atların éyağmın yérine de su dolop.

...Bu sébâpnân oni tëndirä sahlıyıp, üzârını örtöp.

-San Amıryémân'ın adını nêrdên duyupsan?

♦ *Alacaḥsansa, yaparsansa, sévérsânsä, gösdârırsansa, gabul édersansa* gibi kip ve kişi eklerinin sıralaması Van ağzında görülen farklı ve ilgi çekici bir kullanımdır.

♦ II. çokluk kişi iyelik eki ile iyelik kökenli kişi ekinin yapısı -ñiz iken “ñ” nin düşmesiyle -z olmuştur: *yapdız, geldiz, anâz* Son kelime metinlerde *ananız* biçiminde kullanılmakla birlikte bu ortak kültür dilinin etkisiyle oluşmuştur. İstanbul Türkçesi yerli ağızları gün geçtikçe kendisine benzetmektedir.

♦ Geniş zaman olumsuz çekimi:

garışmanam (karışmam)

♦ Vasita durum eki -nan/-nen'dir. “...yalannan gurdî gandîri.” *gaşıḥnan* (kaşık ile), *sabahnan* (sabahleyin), *yémaknân* (yemekle), *mânnâm* (benle), *sıznam* (sizle).

♦ Zamir kökenli II. Çokluk kişi ve bildirme eki Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi -sız/-siz'dir: *gelmişsiz, gelesiz, çıḥmiyacaḥsız.*

♦ Duyulan geçmiş zaman/rivayet eki daima dar, ince ünlüyle -miş'dir: *varmış, olmazmış dua etmiş, çohmış, verirmiş, içermişler.*

♦ I. Teklik istek eki dar kalın ünlüyle -ım veya -em/-am'dır: *alım, götürüm goḥliyam, isdiyem gidım (gideyim), edım (edeyim), yiyım (yiyeyim).*

♦ Gelecek zaman eki -AcAk'ın II. Ve III. kişilerde -acaḥ iken I. Teklik kişide son sesi düşmüş olarak kullanılır: *gélacam, atacam, gidacam, toplıyacam, saḥlanacam, vıracahşam.*

♦ II. ve III. Kişiye emir -In ve -sIn'dır: *solâsın, gidın, sölamâyın, diyin*

♦ Azeri Türkçesinin belirgin zarf-fiili -anda/-enda Van ağzında da görülür: *çıḥanda* (çıktığı zaman), *duyanda* (duyduğu zaman), *otlatanda* (otlattığı zaman), *gırandâ* (gırdığı zaman), *gidandâ* (gittiği zaman), *diyanda* (dediği zaman), *goranda* (gorduğu zaman) vb.

♦ -lık/-lik/ eki yörede genellikle -lıḥ az da olsa -lık/-lik :

çimanlıḥda, yaşılıḥde, gaḥvaltılık guzâllık, gurnazlıḥ, gardaşlıḥ, acılıḥ, eşgiliḥ, acılıḥ, garşılıḥ, galabalıḥ, pislıḥ, saygısızlıḥ, ortalıḥ, bēlēlıḥ(nam) (boylelikle), *âyılıḥ, ağırılıḥ, tamizlıḥ, sağılıḥ, fakirliḥ, amalécılıḥ, fînalılıḥ, hırsızlıḥ, çimanlıḥ* vb.

birlik, çiftlik.

◆ Farsça renk adı yapan -ī Azeri Türkçesinde olduğu gibi Van ağzında da kendisini gösterir: *gāhvāyi* (kahverengi).

Eklerde kalınlaşma ve inceleşme eğilimi:

Yöre ağızlarında bazı eklerin kalın ve incelerinin genelleştiği görülür. Ancak bu çok ihtiyatla değerlendirilmesi gereken bir konudur. Elimizdeki metinlerden hareketle aşağıdaki eklerin kalın ve ince türleri verilmiştir:

Daima ince olan ekler:

Van ağzında kelime sonunda yer alan *açık heceli* bütün *dar ünlüler* - genelde- incedir. İnce karakter kelime içine girince değişebilir. Mesela “-si” eki bu haliyle sondayken inceye yakın bir söyleyişe sahiptir, ancak “gerisin geri” örneğinde kalınlaşabiliyor.

◆ II. kişiye emir Azeri Türkçesindeki gibidir: *-ginān: oturginān* “otur!” Kale civarında ya da Bitlis’e yakın yerlerde *-ginan’lı* kullanımlar da vardır. *çalginan* (çal)

◆ +i: (Belirtme eki) *bacılarımı, anasını, gapıyı, yavrularımı, gurdı* (kurdu) vb

◆ -miş: (Geçmiş zaman/rivayet) *varmış, yohmış, acıhmışdım,*

◆ Şimdiki zaman eki olarak -yor’un ses düşme ve değişmesine uğramış biçimi olan -i veya -iy kullanılır: *gücihi, diyi, bahi, ali, gali, tanyı, açi, mayalıyi, diyi, géçi* vb.

◆ +si: (İyelik) *anası, balası*

Daima kalın olan ekler:

◆ -sız: *verirsız,*

◆ Bildirme eki genellikle *-dır*’dır: *Keloglan’dır, Âhméd’dır*

◆ *-rak* zarf fiili *-rah* biçimindedir: *uçarah* (uçarak), *yüzerah* (yüzerek), *olarah* (olarak), *çalışarah* (çalışarak) vb.

◆ -h (bazen -k) I. Çokluk eki, kendisinden önceki ünlüleri kalınlaştırır: İstek ekiyle birleşerek: *dogöşah, gıdah, gâtırah*. Gelecek zaman ekiyle birleşerek: *gélâcah*. Görülen geçmiş ekiyle birleşerek: *içdih, gâtmişdih, gâtıdih*. Geniş zaman ekiyle birleşerek: *gidärih*

◆ -ın: (İyelik/ tamlama) *evin, senin.*

◆ -ım: (İstek I. teklik) *gidım (gideyim), édım (edeyim), yiyım (yiyeyim)*

◆ -ım: (İyelik I. Teklik/tamlama) *işım, manım*

◆ Tamlama eki yuvarlak ünlülü gövdelerin dışında genellikle dar ve kalın olarak -ın’dır: *ävın, avının,*

◆ Mastar eki *-mah* (bazen *-mağ*):

dokmah, gélmah, gatmah,

-mah (bazen -mağ)mastarı ünlü ile başlayan ek aldığında kalın -mağ'a (buradaki ğ yumuşak ğ ile kalın g arasındadır) dönüşür: *gâtmağa*

FİİL ÇEKİMİ

Aşağıdaki fiil çekim tabloları yöreyi en iyi temsil eden çekimlerdir. İstanbul Türkçesinin etkisiyle girmiş örnekler ikinci sırada yer verilmiştir.

Şimdiki zaman:

Yöreyi temsil edebilecek çekim aşağıdadır. Ancak -yor'lu biçimler de sıklıkla kullanılmaktadır.

1. T.	<i>Géliyem</i>	1. Ç.	<i>Géliyih</i>
2. T.	<i>Gélisen</i>	2.Ç.	<i>Gélisiz</i>
3.T.	<i>Géli</i>	3.Ç.	<i>gélilar</i>

Metinlerde geçen örnekler: *dönmiyisen, çıhıyorlar, bulamıyorlar, galiyorlar, bozıyor, diyor, ahıyor, oluyor, anlıyor, sthiyor, gapiyor, yapıyorsun vb.*

Geniş Zaman:

1. T.	<i>Géläräm</i>	1. Ç.	<i>Gélärih</i>
2. T.	<i>Gélersän</i>	2.Ç.	<i>Gélarsız</i>
3.T.	<i>Gélär</i>	3.Ç.	<i>gélärlär</i>

Metinlerde geçen örnekler: *sözömnän caymanam, bilirim, geçiririm, sarılır, dolamır, olor*

Gelecek Zaman:

1. T.	<i>Géläcağam</i>	1. Ç.	<i>Géläcağih</i>
2. T.	<i>Géläcağsın</i>	2.Ç.	<i>Géläcağsı</i>
3.T.	<i>Géläcağ</i>	3.Ç.	<i>géläcağlar</i>

Metinlerde geçen örnekler : *gıracahsın, yapacahsın, düşäcäksın*

Belirli Geçmiş Zaman:

1. T.	<i>Géldım</i>	1. Ç.	<i>Géldih</i>
2. T.	<i>Géldın</i>	2.Ç.	<i>Géldınız</i>
3.T.	<i>Géldi</i>	3.Ç.	<i>géldiler</i>

Metinlerde geçen örnekler: *iyébülürdüm, sürdüm, düşürdün, gätürmadım, gätidiler,äyirdiler, goydılar, vurduh, bulduh, gurtulduh vb.*

Belirsiz Geçmiş Zaman:

1. T.	<i>Gélmişam</i>	1. Ç.	<i>Gélmişih</i>
2. T.	<i>Gélmişsen</i>	2.Ç.	<i>Gélmişsiz</i>
3.T.	<i>Gélmiş</i>	3.Ç.	<i>gélmişlär</i>

Metinlerde geçen örnekler *acıhmışam, gätürmämışım, almışım, ğalmışım, çihmişih, vermişsiz, ayırmışsiz, açmamışlar, bahmışlar, ğalmışlar, içmişler vb.*

Tasarlama Kipleri:

Emir:

2. T.	Gél	2.Ç.	Gélm
3.T.	Gélsin	3.Ç.	gélsinnär

Metinlerde geçen örnekler : *Doyor (doyur), otoron, gélsin, çéksin, duşsun, çihsin, yihilsin, gélmasin, görmäsin, atsin, olson., isdésinnär,*

Gereklilik:

1. T.	Gélmäliye m	1. Ç.	Gélmaliy h
2. T.	Gélmälise n	2.Ç.	Gélmalisiz
3.T.	Gélmäli(dı r)	3.Ç.	Gélmalıdı rlar

Metinlerde geçen örnekler: Örnekler azdır: *düz olmalıdır*

-*Mağ lazım* 'lı biçim daha yaygın: :

Her şeyi Allah'dan isdémağ lazım.

Dayi, bu çoğ fénadır; buni öldormağ dayıl, yahmağ lazım.

....vésayitnen gitmək lazım.

İstek:

1. T.	Gélm gélâyım	1. Ç.	Gélälım
2. T.	Géläsan	2.Ç.	Gélmalisiz
3.T.	Gélä	3.Ç.	Gélmalıdı rlar

Metinlerde geçen örnekler: *Çıharayım, sarayım, tutayım, géleyim, çıhayım, toplıyayım, getireyim, doyorom, Baħasan, gırasan, durmiyasan vb.*

Dilek ve Şart:

1. T.	Gélsäm	1. Ç.	Gélsağ
2. T.	Gélsän	2.Ç.	Gélsäniz
3.T.	Gélsä	3.Ç.	Gélsälär

Metinlerde geçen örnekler: *gösgömä taħsam, ahıtsam, annatmasanız, gatılırsanız, ayrılmasanız, baħsan, olsan, särilsän, galırsağ, gorsälär, vb.*

ANLAM VE KELİME BİLGİSİ

Van, bölgenin diğer illerinde olduğu gibi benzer sözcük atasözü, deyim ve anlatım özelliklerini gösterir. Ama burada yine Azeri söz dağarcığının ve ifade mekanizmalarının ağırlıklı olduğunu hatırlamak gerekir. Aşağıda vereceğimiz örnekler bu görüşümüzü destekler mahiyettedir:

Aç it fırına bahmanan doymaz ²⁴
Ağ gun (adamı) agardar, gara gun garaldar.
Ağanın malı gader hızmakârın canı çıhar
Çolmak diyer dıbm altun çomçe diyér men har dayam?
Êşşak bıyımahnan tavlabaş olmaz
Goyum olmayanın pıçacı kêskın olur
Man umaram bacımnan o da olı acınnan
Ogıt véran çoh olur êkmağ véran az olur
Okuz can çekışenda pıçah çeken çoh olur
Uşagınan olmaz bazar arpa vérar bugday alar
Yogurt tokulsa yeri galır ayran tokulsa nayı galır

Söz Dağarcığı:

Bu sözcüklerin çoğu aslen Güney Azerbaycan'dan Van'a göçmüş *Kuresinli* aşiretine aittir.

<i>aba</i> abla (Van'da eski aile terbiyesinde başkaların yanında veya saygıdan dolayı anneye "aba" diye seslenilirdi.)	<i>anlaglı</i> : düşünceli
<i>abdug</i> ayrılan	<i>anlagsız</i> : düşüncesiz, kaba.
<i>abi</i> ağabey (Van'da eski aile terbiyesinde başkaların yanında veya saygıdan dolayı babaya "abi" diye seslenilirdi.)	<i>apar-</i> götür-
<i>abır</i> haya, edep	<i>arığ</i> zayıf.
<i>abırlı</i> : hayalî, edepî	<i>aşkere</i> : açıkça
<i>acıbağlı</i> : merhamete muhtaç	<i>aşoh</i> : aşık
<i>acıg</i> : intikam	<i>attırğa</i> : at gibi haşarı, yaramaz.
<i>açma</i> çekirdeği çıkartılıp, kurutulmuş kayısı	<i>azdamşan</i> az konuşan.
<i>adamsız</i> : kimsesiz	<i>azdır-</i> kaybetmek.
<i>aftafa</i> ibrik	<i>bala</i> : küçük; çocuk
<i>ağbaş</i> : saçları beyaz	<i>bannamag</i> (horoz) ötmek, bağırarak
<i>ağpırçek</i> : saçları ağarmış, ihtiyar	<i>bardan</i> büyük çuval
<i>ahır</i> : elbet, elbette.	<i>başmag</i> : ayakkabı.
<i>aj</i> : aç	<i>bebağt</i> : vefasız
<i>aksekkel</i> saçları ağarmış, ihtiyar	<i>bele</i> : böyle
<i>alabaydag</i> : rezil, rüsva	<i>belengaz</i> : sessiz, kendi halinde
<i>alça</i> : erik	<i>besleme</i> : ev işlerine yardım eden kadın hizmetçi.
	<i>bıldır</i> : geçen sene.
	<i>bızav</i> : buzağı
	<i>bibi</i> : hala
	<i>bulağ</i> kaynak suyunun çıktığı yer
	<i>cemik</i> ikiz
	<i>cmağ</i> lâdes kemiği

²⁴ Yılmaz Önay, *Van Folklorundan Örnekler*, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Bitirme Tezi, s. 46-49; Sözlerin bir bölümü kendi tespitlerimizdir

cındır: eskimiş, yıpranmış; etin yapış yapış
süngerimsi yeri.

cır-: yırt-

cırığ: yırtık

cinçırası: az yanan ışık

cuce: civciv

çal: oda içinde elin yıkandığı yer.

çemürlemek: sıyırmak (kolunu sıyırmak).

çepik: alkış

çım-: yüzmek, yıkanmak.

çohma: çocuğ: çoluk çocuk

çogen: baston,asa

çolistan: çöl.

çomçe: kepçe

dal: arka

daldala-: aralamak, kapı veya pencereyi
yarı açık bırakma

damçır: damla

danışmag: konuşmak

den: kabuğu soyulmuş buğday, döğme.

destırhan: sofra

devriki: gün: ertesi gün

devrusi gun: ertesi gün, yarın.

dıg: hastalık

dığlamag: hastalanmak

dırçig: tekme

dırış: uzun,uzuna boylu

dıb: şeker pancarı

dımdık: gaga

dınmek: konuşmak

dınne-: dinlemek

domık: küçük dam

doşşap: pekmez

doş: göğüs

duyu: pirinç

efe: baba,dede

ekenek: ekili yer

elcek: eldiven

élé: öyle.

eli yüngul: eli hafif

emızmek: emzirmek

asgık: eksik.

eşık: dışarı

ettarcı: çerçi, mahalle aralarında incik
boncuk satan.

eyvan: balkon

eze: teyze

ferik: piliç

filkete: firkete, çengelli iğne.

garanguş: kırlangıç

garnı yogun: şişman

garnıaçıg: yoksul

gayırmag: yapmak

gayıtmag: dönmek

gadak: çamız yavrusu

gahvayr: kahverengi.

gévan: dağlarda yetişen ve yakacak olarak
kullanılan dikenli bir bitki.

gıç: ayak, basamak.

gıdık: keçi yavrusu.

gıfıl: kilit

gırag: kenar

gırdan: büyükçe,iri yapılı

gic: ahmak

gıcelmek: başı dönmek

gile: göz bebeği

gıyev: güveyi

god: tahtadan yapılmış tahıl ölççeği.

goga: dantel yumağı.

gogart: horoz ibiği

goğum: hısım

gopal: baston.

gôr: mezar

gotdo: kısa, kısa boylu, küt.

gurşamak: kandırmaya çalışmak

guşhana: tencere

gurtul: bitmek, tükenmek; kurtulmak.

gorset: göstermek

gunorta: öğle vakti

guvenk: halay

hamısı: hepsi

hara: nere

harda: nerede, nerde.

hassa: şapka, külâh.

heger: eğer.

helbet: elbet.

helbür: elek, kalbur.

henek: şaka

hepehg: sürgü.

her: hayır.

heresi: her biri.

heşeneklı: kıskanç

hevsele: sabırlı
hıslamak: çalmak.
hüş: akıl
ıldırım: yıldırım
ışgırak: ısıklık
ıcı: yılan
ılan: yılan
ılıme: yağa yumurta kırmak suretiyle
 yapılan kahvaltılık yemek, yağda
 yumurta.
imdi: şimdi
ine: iğne.
ingiltı: inilti.
ıssısır: sıcak su
ışlık: gömlek
itı: keskin
itirmek: yitirmek
kabag: ön
kaftar: ihtiyar
kamet: güç, takat; söz, konuşma.
kasıb: yoksul
kefkur: süzgeç
kehank: yabancı otları temizlemek
kelem: lahana
kembağ: virane, yıkılmış
kendal çukur: dik, keskin çukur.
kerdı: bostanın hafif tümseklerle ayrılan
 bölümlerinden her biri, küçük bahçe
kerki: keser
kerme: tezek
kerti: bayat
kindirek: merdane.
kırtık: ufak parça, az, azıcık.
kolık: basit kulübe.
konzağ: harap, dökük
kokelmek: şişmanlamak
komek: yardım
korpu: köprü
kosev: tandırda ekmek yaparken kullanılan
 bir alet.
kossep: tandır karıştıran
kotan: pulluk.
koynek: iç çamaşır
kurık: at yavrusu
küze: testi
kuçe: sokak

kursı: kürsü.
kuvle: tandırın hava alması için alt tarafından
 bırakılan delik, havalandırma deliği.
kuvle boceğı: tandır civarında bulunan,
 dokunulduğunda top haline gelen bir böcek
lecek: baş örtüsü
lehle-: susamak, susuzluktan dili dışarda
 kalmak
lop: minder
mağat: divan
mazrağa: tandırda ekmek yaparken kullanılan
 bir alet.
man: ben
méytép: mektep, okul.
miğ: çivi
miğmig: sinek
mincik: saç teli
murçek: karasinek
mısrarı: hayvanların ahırda yem yedikleri yer,
 yemlik.
munmek: binmek.
moncoh: boncuk.
mor: patlıcan
morodoni sallamak: asık suratlı olma hali
möhré: toprak duvar.
nağıl: masal
nağır: hayvan sürüsü.
nağırıcı: köyün, mahallenin hayvanlarını belli
 bir süre otlatmak üzere kiralanen çoban.
nérdıvan: merdiven
nava: torun
nıgır: tombul
nıyaran: merakta
nokér: hizmetçi
nubar: turfanda.
obaşdan: sahur
oh: ok.
otarmak: otlatmak.
ovlé vaktı: öğle vakti.
oymak: övmek.
paltar: elbise
parhaç /pağraç: bakraç, su veya süt kovası.
payton: fayton.
pişik: kedi
puçuluk: havuç
sağal-: iyileşmek, hastalıktan kurtulmak

saķo: palto
saņç- sokmak, ısırmak. (böcek sokması)
sekkavul kar süptürgesi
senvar semaver
sırtar- sırtmak
sohım nadasa bırakılan tarla
sıvak sıva
sıvar- sulamak.
şeşe: bir hafıası dolan lohusaya yatağının
 kalkacağı gün verilen gece eğlencesi.
şevle şavk, ışık, akis.
şillık tekme atma (hayvanlar için)
şile, döğme (den) ile yapılan mahalli bir
 yemek.
şilopı sulu kar yağışı
şıpana kapı eşiği.
şıpık terlik
şolım sürülüp nadasa bırakılmış tarla.
şor tuzlu,acı
talıs bir çuval çeşiti.
tépık tekme.
téşı : iğ, eğireç.

taşt: leğen
tısdıyaza bir cins böcek.
tısgırmış: kurumuş, büzülmüş, zayıf
tiyan: tava
tor ağ, tuzak
toy harlı düğün toplantısı
toyuh/tavuh tavuk
tula köpek yavrusu
ulduz yıldız
uşalı çocuk
uz yüz
yalaşdan yalandan.
yaldatmak: aldatmak.
yerişmek : yetişmek
yetik olmak : gizlice olup bitenleri anlamaya
 çalışmak.
yırla. türkü söyle
zahar her halde.
zaro çok yaşlı
zurza kapı mandalı

Van Ağzının Türk Etnik Topluluklarıyla İlişkisi Sorunu:

Zeynep Korkmaz, Anadolu ağızlarının etnik yapısını incelediği makalesinde²⁵ Kayı, Kınık, Avşar, Salur, Çepni, Bayındır, Bayat, Alayuntlu ve Eymir boyların bu ülkenin dil haritasında rol oynadığını ileri sürüyor. Buna göre Van ağzını Türk boylarının dil özelliklerine göre karşılaştırsak daha çok Avşar ve Salur boyları ile irtibat kurmak durumundayız. Bu boyların Van ağzıyla ortak ya da yakın olan özelliklerine gelince:

Avşarlar:

Kelime başındaki *ķ* ve *k* ünsüzleri tonlulaşarak *ğ* ve *g*-ye dönmüştür.

Salurlar(Salgur):

Kelimelerin iç ve sonseslerindeki kalın damak *ķ*ları Avşarlar'da olduğu gibi sızıcı, tonlu gırtlak *h*'sına döner.

Kelime başlannda *b->p-* değişiminden doğmuş *p*-ler vardır: *pıçalı* 'bıçak' *pırçalı* 'burçak', *pahır* 'bakır', *paltalamah* 'baltalamak' gibi.

Kelime başlarındaki tonsuz artdamak *k*-ları patlayıcı tonlu gırtlak *ğ*-sına döner: *ğız*, *ğaya*, *ğat*-, *ğorhu* gibi.

Çekimli fiillerde çokluk eki *k-* ve: *ekerik*, *almışsıh* 'almışsınız' gelüyoruh 'geliyoruz', yapacağıh gibi.

²⁵ Zeynep Korkmaz, "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971, Ankara 1971, s. 21-32

Gelecek zaman eki, ek sonundaki k ünsüzünün yanındaki ünlüleri kalınlaştırma etkisi dolayısıyla hep kalın olarak kullanılır ve -caḡ şeklindedir.

Kıpçaklar:

Van ağzında Kıpçak Türkçesinin özellikleri Oğuz özellikleriyle karışmış haldedir. Tarihte bölgeden geçmiş Kıpçak Türklerini ismen takip edemesek de buraya yerleşmiş ya da buradan geçmiş Kıpçak unsurlarını hesaba katmamız gerekir. Evliya Çelebi'nin Ahlat'ta Moğolca'ya ve Çağataycaya yakın söyleyişler bulması bunun delili olarak gösterilebilir. İki Moğol istilası sırasında bölgeden geçmiş Moğol unsurlar arasında Kıpçak Türklerinin varlığı şüphe götürmez. Anadolu daha çok Oğuz halitası olması sebebiyle bu Kıpçak unsurların özelliklerini tespit etmek bir hayli zordur. Bir çok Kıpçak özelliği ya Oğuzlaşmış ya da Oğuz sanılmıştır. Ancak tarihî Kıpçak metinlerinde gördüğümüz bazı ses özellikleri Van ağzıyla örtüşebilir. A. F. Karamanlıoğlu Kıpçakça metinlerde: -k->-h-, -g->-y- ünsüz türemesi bahsinde h ve y ön türemesini, ses düşmesi bahsinde y- düşmesini, ikizleşme ve göçüşme olaylarını veriyor.²⁶ Van ağzında da gördüğümüz bu olay ve ses özellikleri orijinal bir Kıpçak özelliği midir? Yoksa Türkçe'nin Oğuz kolunda da görebileceğimiz hadiseler midir? Bu konu zannımızca biraz daha araştırılmaya muhtaçtır.

Yine Zeynep Korkmaz Bartın ve yöresi ağızlarında üç ağız tabakası tespit eder: Oğuz, Türkmen ve Kıpçak. Bu ağız tabakalaşması Van için de söz konusu olabilir. Korkmaz'ın Kıpçak tabakalaşması içinde ifade ettiği *ñ>y* ve *g>v* değişiminden²⁷ ikincisi Van için söz konusudur. Van'da *bızav* ve *givey* bu türden bir değişimdir.

Karakoyunlular ve Akkoyunlular Oğuz boyundandır. Akkoyunlular Oğuz'un Bayındır kolundandır.²⁸ Bu iki devlet kuruldukları sahada çeşitli Türk boy ve oymaklarını bir araya getirmişlerdir. Karakoyunlar; *Karakoyunlu*, *Sa'dlu*, *Duharlu*, *Karamanlı*, *Çakırlu*, *Habilu*, *Doğer*, *Avşar*, *Bayramlı*, *Suleymanlı* gibi aşiretlerden oluşuyordu. Akkoyunlular; *Bayındır*, *Purnek*, *Musullu*, *Hamza Hacılu*, *Izzeddin Hacılu*, *Halep Turkmenleri*, *Afşarlı*, *Bayatlı*, *Çepniler*, *Ağaçeri*, *Kaçar*, *Doğer* kabilelerinden oluşmuştu.²⁹ Bu iki devletin Van gölü civarında zaman zaman hakimiyetleri söz konusur.

Çepniler, Anadolu'da özellikle Karadeniz bölgesinde adını duyurmuş bir boydur. Çepniler gönüllü olarak özellikle Doğu Anadolu'da Osmanlı kalelerinde kullanılmışlarsa da sürekli tarassut altındadır.. Trabzon ve Canik bölgesinden gelen Çepnilerin İran harbinde Safevilere bilgi sızdırması ve Erciş kalesini savaştan teslim etmesi üzerine Van Beylerbeyine gönderilen bir hükümle

²⁶ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay Ankara 1994. s. 16-21

²⁷ Zeynep Korkmaz, *Bartın ve Yoresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1994, s. 43.

²⁸ I. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay Ankara 1984. s. 180-189

²⁹ Orhan Kılıç, *age* s. 12

(1568) bölgeden tamamen çıkartılmaları hususu mühimme defterlerinde kaydedilmiştir.³⁰ Bu tarihe kadar yörede oldukça fazla sayıda Çepninin ikamet ettiği tahmin edilebilir. Ayrıca bütün Çepnilerin bölgeden uzaklaştırıldığı belli değildir. Diğer Türk boylarında olduğu gibi Çepniler de zaman zaman Osmanlı'dan milliyetini gizlemiş bu şekilde izini kaybettirmiş olabilir.

Karamanlılar Oğuzun Avşar boyundandır.³¹ Karaman bölgesinde gelen Türklerin bu boya ait olması yüksek bir ihtimaldir. Yine bölgede kurulan devletlerin nüfus yapısında Karamanlı ismi sık sık görülüyor.

Van; dil yönünden daha çok Bayat Avşar Salur boylarının izlerini, soy yönünden aşağı yukarı bütün Oğuz ve Kıpçak Türk topluluklarının özelliklerini taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Avcı, Yusuf: *Fırat*, Kültür Bakanlığı yayınları. Ankara 1997
- Caferoğlu, Ahmet. "Anadolu Ağızlarından Derlemeler" (Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağızları)
- Cumhuriyetin 75. Yılında Van* Van Valiliği yay. Ankara 1999
- Eren, Hasan. "Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları". *Bilimsel Bıldırılar* 1972, TDK yay. Ank. 1975. s. 113-119
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Erzurum İli Ağızları*, Atatürk Univ. Yayınları, Erzurum 1978.
- : *Çağdaş Azeri Türkçesi Metinleri Antolojisi*, Atatürk Univ. Yayınları, Erzurum 1986.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. (Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazmasının transkripsiyonu- Dızını) Haz: Yücel Dağı, Seyit Ali Kahraman. IV. Kitap. YKY yay. İstanbul 2001.
- Evliya Çelebi: *Seyahatname* (Sadeleştiren: Tefik Temelkuran, Necati Aktaş), Ikra yay. . C. III-IV, İstanbul 1986
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Sad.: Zuhuri Danışman). Zuhuri Danışman Yayınevi, C. VI. Ist. 1970
- Uzunçarşılı, I. Hakkı. *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay. Ank 1984.
- Karahan, Leylâ, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK yay. Ankara 1996.
- Karamanlıoğlu, Ali Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay. Ankara 1994.
- Kayaçelebi, Kaya, *Doğumun Yıldızı Van (Her Yonuyile)*, Zafer Matb. İstanbul 1990.
- Kılıç, Orhan. *XI'İ Ve XII'İ Yüzyıllarda Van*, Van Belediye Başkanlığı yayınları. Van 1997
- Korkmaz, Zeynep. "Anadolu Ağızlarının Etnik Yapı ile İlişkisi Sorunu" *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1971, Ankara 1971, s. 21-32.
- , *Bartın ve Yoresi Ağızları*, TDK yay., Ankara 1994
- Onay, Yılmaz. *Van Masalları Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora tezi), Van 1995
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi -Selçuklular Donemi*, TTK yay. Ankara 1988
- Suleyman Paşa. *Van Tarihi*, Matbaa-yı Ebuzziya, İstanbul 1928
- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araş. yay. Ankara 1992.
- Talay, Aydın. *Bızım Eller*, Van Belediye Başkanlığı yayınları. Ankara 1998
- Türkdoğan, Orhan. *Güneydoğu Kimliği*, Türk Ocağı Bolu Şubesi. Bolu 1995
- Van Kutuğu*, Yüzüncü Yıl Univ. Yayınları, Van 1993
- Uzluk, F. N., *Karaman-Oğulları Hakkında İki Ağıt*, TDAY Belleten, 1962, Ank. 1963, s. 67-105
- Zülfikar, Hamza. "Van Golu Çevresi Ağızlarının Özellikleri", *Omer Asım Armağanı*, TDK yay. Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1978, s. 297-317

³⁰ Faruk Sümer *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araş. Yay. Ankara 1992, s. 247.

³¹ I. Hakkı Uzunçarşılı *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK yay. Ankara 1984, s.1. Ancak F. N. Uzluk, *agm.* s. 67'de Karamanlıların aslı konusunda. "Uğuz Türkmenlerinden Salur kabilesinden, Kınık boyundan oldukları söylenen ." diye ifade ediyor